

**DESPRE ELEMENTELE VECHI GRECEȘTI DIN LIMBILE
BALCANICE PÂNĂ ÎN SECOLUL AL VII-LEA**

Cristina Croitoru
Universitatea Ovidius Constanța

On Ancient Greek Elements in Balkanic Languages until the 7th Century A.C.(Abstract)

This paper focuses on the distribution of the ancient Greek element in the entire Balkanic Peninsula, on the influencing periods of Greek civilization and culture. Besides it studies the evolution of some Greek words in Romanian and Albanian. The period concerned is from the 7th century B.C., when the first Greek colonies were certified on the Black Sea Coast to the 7th century A.C., when the Slavic population arrived.

Este cunoscut faptul că limba greacă are o vechime scrisă de trei mii de ani, perioadă de timp în care ea a cunoscut trei etape de evoluție:

- a) de la origini până în secolul al VI-lea d.H.- greaca veche;
- b) din secolul al VI-lea d.H. până în secolul al XV-lea d.H.- greaca medie sau bizantină;
- c) începând din secolul al XVI-lea d.H. până în zilele noastre – greaca modernă sau neogreaca;

Primii germeni ai limbii neogrecești își fac simțită prezența încă de timpuriu în inscripții și scrierile popularizante, dar formarea ei ca limbă literară modernă este atestată în secolul al XVI-lea e.n. când curentul nou, bazat pe nevoile populare de exprimare și scriere într-o manieră mai simplă, învinge curentul arhaic care era susținut de valorile antichității (Mihăescu, 1966, p. 6).

Faptele de limbă nu pot fi cercetate făcând abstracție de evenimentele istorice, de viața social- politică a zonei geografice luate în discuție.

Prezența civilizației elene poate fi urmărită în Peninsula Balcanică prin descoperirile făcute în urma săpăturilor arheologice, prin urmele lăsate în toponimie sau în inscripții.

Influența grecească la Pontul Euxin este atestată prin inscripții încă din secolul al VII-lea î.e.n. când se întemeiază aici primele colonii grecești la Histria, Tomis și Callatis; dar, elenii nu se limitează numai la a face comerț pe Marea Neagră, ci își extind zona de activitate și pe Dunăre, fapt dovedit de descoperirile arheologice care au arătat că unele localități romane s-au întemeiat pe locul zonelor stăpânite anterior de vechii greci, cum ar fi cele de la

Barboși și Poiana (confluența Trotușului cu Siretul), Piscul Crăsanilor (pe râul Ialomița), Grădiștea Mare și Spanțov (pe râul Argeș) (Rosetti, 1964, p. 80).

Având ca ocupație de bază comerțul, grecii au întemeiat colonii și pe malul Mării Adriatice și în sudul Italiei, lăsând peste tot urme în ceea ce privește terminologia maritimă și a pescuitului. Populațiile din Peninsula Balcanică au venit de timpuriu în contact cu lumea grecească. Triburile trace, din care făceau parte și geto-dacii, au cunoscut civilizația greacă mai ales atunci când Burebista (secolul I î.e.n.) întemeiază primul stat dacă, extinzându-și teritoriile până la Marea Neagră, cucerindu-i pe grecii de aici (Coteanu, 1981, p. 214).

În vestul peninsulei, acolo unde sunt menționate triburi ilire, lucrurile diferă într-o oarecare măsură, căci elementele vechi grecești reduse ca număr în limba albaneză atestă că ilirii stăpâneau zonele muntoase din Dalmația și nu cunoșteau de aproape litoralul adriatic și pe grecii de acolo.

O dată cu începerea expansiunii Imperiului roman, în Peninsula Balcanică se vor înfrunța două civilizații foarte puternice: cea romană și cea grecească.

Ion Coteanu afirma că "...în general când două limbi sunt în contact, prin ele nu se confruntă numai două structuri, ci și două culturi diferite. Limba greacă era mult mai complexă decât latina la data cuceririi Greciei de către romani, și, fiind încărcată cu o înaltă cultură, nu numai că s-a menținut, dar a și influențat pe cuceritori." (ibidem, p. 271).

Prin urmare, latina ca limbă a unui mare imperiu, bine organizat, nu s-a putut impune în spațiul culturii grecești, mult mai complexe. Influența civilizației elene a fost puternică în domeniul învățământului și culturii.

Cuvântul *schol*, cunoscut pretutindeni, a intrat în latină din grecescul *σχολη*; același lucru s-a petrecut cu latinescul *paedagogus* provenit din grecescul *παιδαγωγος*, cu latinescul *bibliotheca* < grecescul *βιβλιοθηκη*; cu latinescul *amphiteatrum* < grecescul *αμφιθεατρον*.

Cu toate acestea, limba latină s-a menținut ca limbă oficială în Imperiul de răsărit până la începutul secolului al VII-lea, fapt care a permis pătrunderea unui număr mare de cuvinte latinești în limba greacă.

În timp, cele două limbi au ajuns să se influențeze reciproc; astfel, latinii au luat de la greci terminologia privind viața materială și spirituală, iar

grecii au preluat de la latini în special terminologia gladiatorilor, termenii juridici și administrativi.

De exemplu, cuvântul neogrecesc *σπιτι* "casă" vine din latinescul *hospitium*.

Dar cuvinte ca *architectus*, *machina*, *techne* care se bucurau de o largă circulație în toată împărăția romană, erau de proveniență grecească (Mihăescu, 1966, p. 35).

Influența grecească în limba latină s-a manifestat atât direct, pe cale orală, prin împrumuturi populare din domenii de activitate foarte variate (termeni marinărești, militari, medicali, nume de plante și de animale etc.), cât și indirect. Această cale indirectă de pătrundere a elenismelor în latină, reprezentată de literatura scrisă, s-a făcut simțită începând cu secolul al III-lea î.e.n. și s-a manifestat paralel cu prima, care era mult mai veche. Când împrumutul direct n-a fost cu puțință, a intervenit calcul lingvistic sau a fost alăturat înțelesul termenului elenic la cuvântul latinesc. Astfel noțiunea gramaticală de "caz", exprimată în grecește prin *πτωσις* "cădere" a fost tradusă în latină prin *casus*, cu un înțeles asemănător; iar cuvântul *pars* cu sensul de "regiune, ținut" a fost calchiat după *μερος/μερη* "ținuturi, părți".

Cuvintele pătrunse pe cale cultă în latină acopereau în mare parte o terminologie abstractă și întâmpinau greutate în adoptare, datorită unui spirit conservator al romanilor. Pentru ca un cuvânt de origine greacă să fie acceptat de latina literară, era nevoie fie de cunoașterea de către cel căruia i se adresează textul a limbii din care se împrumută, fie de un anumit grad de cultură al oamenilor, care să permită înțelegerea noului termen, și mai mult chiar, să creeze necesitatea preluării lui. Influența grecească în latină începe aproximativ în secolul al VII-lea î.e.n., de când datează primele vase protocorintiene și încetează o dată cu sfârșitul limbii latine ca limbă unitară.

În antichitate provinciile din Peninsula Balcanică au fost împărțite între zona de influență grecească, delimitată cu precădere în sud și înglobând Tracia, Macedonia, Moesia inferioară și Moesia superioară și zona de influență latină, cuprinzând Dalmația, cele două Panonii, Dacia Traiană și Iliria. Linia de demarcație, stabilită cu exactitate de C. Jirecek, pleca de la Marea Adriatică și urma granița dintre Dalmația la nord și Macedonia la sud, apoi pe cea dintre Moesia superioară și Tracia; limita dintre cele două limbi continua de-a lungul

versantului de nord al muntelui Haemus, de-a lungul graniței dintre provinciile Moesia inferioară și Tracia; în est, granița atinge teritoriile orașelor de la malul Mării Negre și ajungea până la gurile Dunării. Însă linia de demarcație stabilită pe baza inscripțiilor latinești și grecești descoperite în aceste zone nu era de netrecut.

Mai târziu, după anul 395 e.n. când are loc scindarea Imperiului roman în două, unul având capitala la Roma și cunoscut sub numele de Imperiul roman de apus și altul cu capitala la Constantinople, cunoscut sub numele de Imperiul roman de răsărit sau Imperiul bizantin, influența grecească se face și mai mult simțită prin numărul relativ mare de termeni bisericești intrați în limbile autohtone. Acești termeni s-au datorat răspândirii creștinismului, care la noi s-a manifestat în formă latină; ei intraseră din greacă în latină și apoi din latină în limbile autohtonilor (Mihăescu, 1966, p. 38).

Din secolul al VI-lea, când sunt înregistrate primele atacuri ale popoarelor migratoare și până în secolele al VII-lea și al VIII-lea, când slavii se așază la sudul Dunării determinând dislocări masive de populație care, fie a trecut fluviul la nord, fie a migrat în estul sau vestul peninsulei, influența bizantină nu s-a mai manifestat direct și atât de puternic în limba română (Rosetti, 1964, p. 209).

Pe baza acestor câteva fapte istorice de ansamblu putem să stabilim o cronologie relativă și să deosebim două straturi mari de cultură:

a) unul vechi elenic, păgân sau ateu, din secolele I-III din care au supraviețuit în română cuvinte ca: *a căsca* (<gr. *χασκω*), *a cuteza* (< gr. *κοτταβιζω*), *farmec* (<gr. *φαρμακον*), *martir* (< gr. *μαρτυρος*), *parângă* (< gr. *φαλαγγξ*), *mustea* (< gr. *μουστακιον*), *papur*• (< gr. *παπυρος*), *sterp* (< gr. *στεριφος*), *teacă* (< gr. *θηκη*), *zeam*• (< gr. *ζεμα*).

Unele dintre aceste cuvinte se regăsesc și în albaneză: *kuhoj* “a cuteza”, *dhjame* “zeamă” (Mihăescu, 1966, p. 36).

Acest strat iradia dinspre cetățile grecești de la malul Mării Negre și era reflexul vieții de zi cu zi din polis-urile de pe coastă.

b) unul mai nou, de ideologie creștină din secolele al IV-lea, al VI-lea care a stăruiat parțial în: *biserică* (<gr. *βασιλικα*), *a blestema* (< gr. *βλασφημω*), *a boteza* (< gr. *βαπτιζειν*), *creștin* (< gr. *χριστιανος*), *înger* (<

gr. αγγελος), Paști (< gr. Πασχα), de origine ebraică), diavol (< gr. διαβολον), evanghelie (< gr. εβανγγελια).

La aceste straturi se mai adaugă câteva elenisme care au pătruns în latina dunăreană pe cale orală, dintre care amintim:

gr. βροθακος > rom. broatec,
> alb. bretek

gr. φρηκη > rom. frică
> alb. frike

gr. πλαγιον > rom. plai
> alb. plaje

gr. σπανος > rom. spân
> alb. sperk (ibidem).

Vechimea în limbă a unui cuvânt poate fi stabilită pe baza criteriilor de ordin istoric sau de ordin fonetic, atunci când atestarea cuvântului nu poate fi dovedită istoric.

Limba greacă cunoștea niște sunete redată prin *v, φ, κ* pe care autohtonii nu le-au înregistrat de la început ca *i, f, h*, cum sunt ele pronunțate în greaca actuală.

Astfel, litera grecească *v(y)* a fost pronunțată la început *u* în toate împrejurările. Începând din secolul al IV-lea î.e.n., *v* era pronunțat fie ca *u*, fie ca *ü*, iar din secolele I-VI e.n. *v* se pronunța peste tot ca *i*.

Ex: gr. μαρτυς formă de nominativ, cu varianta μαρτυρος pentru genitiv, care se extinde însă și pentru nominativ, se pronunța *marturos*; din această formă derivă românescul *martir* cu sensul de “martor” (secolele I- III î.e.n.); după secolul al VI-lea, o dată cu raspândirea creștinismului, el se întâlnește mai des cu sensul de “martir”.

În greaca veche *φ* era o consoană oclusivă aspirată, redată în latinește prin *p*: grecescul φαλλαξ a dat în latină *palanga* (până în secolul al II-lea); ulterior, *φ* a devenit o siflantă redată în latină prin *f* (după secolul al IV-lea e.n.): *falanga*; cuvântul a dat în română *parângă* “prăjină, drug”. Același proces evolutiv l-a cunoscut și χ grecesc, care la început s-a pronunțat *c*, apoi *ch* și mai târziu, după secolul al IV-lea e.n. a fost redat ca *h*.

Ex: gr. χαρτης > lat. charta (secolul al II-lea ■.e.n.)

> rom. *carte*, cu sensul de “foaie” dar și de “document, act”.

Dacă pentru limba română majoritatea lingviștilor sunt de acord că elementele vechi grecești au intrat prin intermediul limbii latine și nu printr-un contact nemijlocit între cele două limbi, pentru albaneză și dalmată lucrurile stau cu totul altfel.

După cum se știe, albaneza, deși a suferit o puternică influență din partea limbii latine, nu s-a romanizat; faptul că albanezii au rămas neromanizați i-a îndreptățit pe unii lingviști (Philippide, 1928, p.291; Ivănescu, 1980, p.87) să considere patria de formare a acestui popor, teritoriul din Dalmația și Panonia, așa numita “lacună” de romanizare, unde romanii nu au putut ajunge datorită terenului muntos și greu accesibil.

În limba albaneză există o serie de cuvinte de origine elenă, chiar dacă numărul lor este foarte redus, a căror vechime și modalitate directă de pătrundere este probată de faptul că acestea și-au păstrat aceeași formă fonetică la fel ca în limba de proveniență, lucru care nu se întâmplă cu elementele intrate mai tarziu prin intermediul limbii latine (Demiraj, 1988, p.197).

Cuvintele de origine greacă, intrate în albaneză prin latină își păstrează până astăzi accentul latinesc.

De exemplu, provin din greacă cuvinte ca:

qershi “cireasă” < gr. *κερασια*,

pjeper “pepene” < gr. *πεπονος*,

shpelle “peșteră, stâncă” < gr. *σπιλαιον*,

Aceste cuvinte păstrează accentul ca în greaca veche și nu provin din formele latinești: *cerasum*, *peponem*, respectiv *spelaeum*. Pe de altă parte, albanezul *ballader* “balaur” provine din latinescul *barathrum*, care, la rândul său, reia forma grecească *barathron*.

Asupra Dalmației influența grecească a avut loc atât în perioada preromană, cât și în cea bizantină, dar nu putem vorbi de o pătrundere masivă a elementelor grecești, deși grecii și-au făcut simțită prezența pretutindeni.

O serie de cuvinte au intrat în dalmată prin latină și au depășit aria Dalmației antice (*gastra* “oală de pământ”, *paradais* “paradis”, *spella* “peșteră”), iar altele, foarte reduse ca număr au intrat în mod direct din greacă

și s-au păstrat până în epoca modernă: *μαρινος, ρινη, σαργοζ* (H. Mihăescu, 1966, p.64).

Faptele de limbă ne arată că influența veche grecească s-a manifestat specific de la o zonă la alta și în epoci diferite, dar ea nu a jucat un rol important în formarea limbilor balcanice. Poporul grec a creat o cultură impresionantă care s-a răspândit și a supraviețuit în mare măsură prin intermediul latinei, care era foarte extinsă teritorial, căci bazele etnice ale limbii și poporului grec au rămas restrânse și n-au depășit cu mult spre nord granițele lingvistice actuale.

BIBLIOGRAFIE

- I. Coteanu, 1981, *Originea limbii române*, București.
Sh. Demiraj, 1988, *Gjuha shqipe dhe historia e saj*, Tirana.
G. Ivănescu, 1980, *Istoria limbii române*, București.
H. Mihăescu, 1966, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București.
Al. Philippide, 1928, *Originea românilor*, Iași.
Al. Rosetti, 1964, *Istoria limbii române*, București.